

FEKETE CSABA

A Szákiak

Régóta halasztott munkába fogtam 2015 nyarán. Kutatatlan 17. századi kéziratot ágenda vizsgálatába és esetlegesen szövegének kiadásra való előkészítésébe. Eközben botlottam bele a Komárom megyei prédikátor család kevert és hiányos adataiba. Előzetesnek szánt írásomat reménységgel bocsátom közre, hátha a korszak avatott kutatói pótlásokra bukkanva kiegészítik, pontosítják és jelentősen árnyalják a mostanra kialakult ideiglenes képet.

Működött-e Szencen Száki István nevű prédikátor?

Szabó Károly azt közölte Száki Ferenc (1635/1636–1694 u.)¹ utrechti disputájának bibliográfiai leírásában, hogy 1656-ban „Ajánlja a szerző az I. részt atyjának Száki István szenczi papnak...”² Herepei Jánosnál is fölbukkan a Szenczi Száki István név (alább látjuk). Ne intézzük el kézlegyintéssel, hogy ez nyomdahiba vagy elírta a feldolgozó. Szívósan tovább élő áladatok keletkezhetnek az apró elírásokból és adathiányokból.

Székelyudvarhelyen található egyetlen példánya az imént idézett disputának. Miként írja atyja nevét a tisztelő fiú? Ő a helyes keresztnévet igazán tudhatja.

„Reverendo, Clarissimo, Doctissimoque Viro, Johanni Szaki Pastor ovium Jesu Christi in Ecclesia Orthodoxa Szenciensi fidelissimo, [nec non]³ Ecclesiarum Reformatarum in superiori Pannonia, cis et ultra Danubium passim dissitarum Superinintendenti vigilantissimo, Domino et Parenti suo filiali semper observantia et reverentia colendo.”⁴

¹ Hiányos életrajza és korábban ismert műveinek jegyzéke: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Budapest, Kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 566. – *Újszáki* névváltozatot is közöl, erre alább vissza kell térnünk.

² RMK III. 1971.

³ Száki Ferenc alkalmaz [ ] zárójelet.

⁴ Megköszönöm Róth András Lajos kollegiális szívességét, aki azonnal megnézte és megküldte az unikális példány adatait. – A címlapon látható az egykori ovális tulajdonbélyegző *Székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollégium Közkönyvtára* felirattal. A mai tulajdonos a Református Kollégium

A keresztnév helyességében azért sincs miért kételkednünk, mert az ajánlott közismertségét több nyomtatott ajánlás tükrözi. Kászonyi Herceg János (1630 k.–1663 u.)⁵ 1657-ben egész sor ajánlott neve után szintén helyesen írta a Szencen prédikátor és püspök tisztséget betöltő pártolója nevét a címlap verzőjának alsó harmadán:

„Nec non Admodum Reverendum, doctrinam et pietate eximiis, D. Johanni Száki, D. Stephano Kaposi, D. Georgio Hosdati, Illi in Ecclesia Szencciensi Pastori dignissimo, nec non Superanttendenti⁶ Ecclesiarum reformatarum pannoniae superioris exquisitissimo...”

Csúzi Cseh Jakab (1639–1695) – még Komáromban rektorként, később elűzött prédikátor és gályarab, élete végén püspök –, 1660-ban Patakon megjelent metafizikai disputájának ajánlottai között szintén olvassuk *Joh. Szaki* nevét.⁷ Kapcsolatuk tartós lehetett. Már samarjai lelkészként, 1668-ban *Hasznosabb mesterség nincsen ez világon* kezdetű verssel Száki Ferenc is köszöntötte Csúzi Cseh Jakab *Kincses tár-ház* című könyvét. Versének aláírása:

„*Joh. Szaki, past. Samariens. et superintend.*”⁸

Korábban, 1632-ben, Séllyei Halász (Piscatoris) Ferenc (1596 k.–1648) szintén ajánlotta franekeri értekezését többek között az akkor még prédikátori pályája elején járó és akkor már Csütörtökön szolgáló prédikátornak.⁹ Nevét így írja, eltérően az előbbiektől:

„*Johanni Sz. Szencino*”.

Kettős keresztnév nem bukkant föl eddig, így aligha remélhetjük, hogy még ismeretlen adat igazolná a tévesztést. A változatok arra is figyelmeztetnek, hogy esetleg a Szenci nevéek között is találhatunk még adalékot, akiket a Száki családnév elhagyásával jegyezték. Másrészt ígéretes a többi ajánlott nevéből adódó kapcsolatrendszer. A fejtegetés sok fáradozással jár. Egyszerűbb kézikönyvekhez nyúlni.

1772-ben alapított gyűjteményének örököse, a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. www.sulinet.hu/oroksegtar\data/Haaz_Rezso/index.htm

⁵ RMK III. 1982; megköszönöm Tanászi Árpádnak a sárospataki példány adatainak ellenőrzését, amelyet magam csak korábban láthattam.

⁶ Kizárólag a *superattendens* szóalakat használta Beythe István a két protestáns felekezet utolsó közös püspöke.

⁷ RMNy 2933.

⁸ RMNy 3478.

⁹ RMK III. 1477; Bányai Rékának köszönöm, hogy a névalakot ellenőrizte a Teleki Téka (Marosvásárhely) példányán.

A baj nem jár magában. Szinnyei vegyítette a csallóközi (felső-dunamelléki) püspök adatait Ferenc fiáéval.¹⁰ Nem ismerte sem idősb sem ifjabb Szenci Száki János nevét, Ferenc fiáról meg tévesen közölte, hogy „bölcseleti doktor, ref. superintendens”, noha addigra már tisztázta az idősb és ifjabb Száki János életének addig ismert fontosabb adatait Földváry László.¹¹ Teológiai doktor volt Száki Ferenc, és nem volt superintendens (egyéb adataira később visszatérek). Az RMSz¹² tovább élte az elvételeket, Szinnyeire hivatkozva. Száki (Sakius, Szenci Száki, Újszáki) Ferenc nevével még hozzáadja: „Száki János id. és ifj. adatai is”,¹³ azaz együtt megjelentek Szinnyeinél. Az ifjabb Száki Jánoshoz tartozónak vélt adatokból eredhettek az alább szóvá tett attribúciók.

Azért sem bizonyos, hogy közönséges elírás az *István* név, mert a vétség talányát fokozta Hellebrandt Árpád. *Száki Új István* szerzőt is megnevezett az RMK III. mutatójában, akinek eszerint a nevét ajánlottként így kellene olvasnunk két nyomtatott disputában, azaz Kászonyi Herceg Jánoséban és Körmendi Péterében.¹⁴ Az előbbiről már láttuk, nem így van. A második alább következik, több szempontból bizonytalan, mert többek között más személyről lehet szó.

Innen is eredhetett talán az RMSz mutatójában az *Újszáki* Ferenc név. Csak-hogy ez Zoványi lexikonában is fölbukkan. Nehéz volna magyaroznunk. *Száki* és *Sakius* olvasható az ismert példányokban, külföldön, egyetemi beiratkozások a matrikulákban is.¹⁵ Pedig valóban nem ritkán történt, hogy sok szerző különböző hol így, hol amúgy írta a saját háromelemű nevét, vagy pedig teljes alakban soha nem is használta. Alább még megkísérlem a koholtnak vélhető névalak tisztázását.

A főntebbiek után hadd következzen itt Száki János életrajzi vázlata, mert ezt – erre már utaltam – Zoványi sem ismeri.¹⁶ Nem közölt róla cikket sem a Pallas, Révai, Életrajzi lexikonunk vagy újabban az ÚMIL sem.

¹⁰ Magyar írók élete és munkái, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Szinnyei József... Budapest, Kiadja Hornyánszky Viktor, 1909, XIII. 301–302.

¹¹ FÖLDVÁRY László, *Száki János ekeli prédikátor háromszoros megkínzása és megégetetése Komáromban = Protestáns Szemle*, 15(1903), 442–453. Egy ábrával. Később közlése adatait felhasználta az egyházkerület történetének megírásakor.

¹² VIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők (RMSz), I. A kezdetektől 1710-ig*, szerk. és befejezte: P. Vásárhelyi Judit, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 764 (Bibliotheca Nationalis Hungariae).

¹³ RMSz 764.

¹⁴ RMK III. 1982 és 2206.

¹⁵ Keresztnevét kivétel nélkül nélkül Franciscusnak írta, családnevét pedig *Száki* (Franeker), *P. Száki* (Utrecht), *Szaki* (Harderwijk), *Szaki* és *Sakius Samaria* (Leiden) változatokban. Vö. BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595–1918, Budapest, Közreadja Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007, 370, 1334, 2403, 2797. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15).

¹⁶ Korábban Földváry László hivatkozott tanulmánya nyomán írta meg az ifjabb Száki János hiányos életrajzát; ebben csupán az a figyelmeztetés olvasható, hogy „Nem tévesztendő össze hasonlónévű atyjával, ki 1656–1675. püspöke volt a samarjai egyházkerületnek”. *Zoványi Jenő cikkei*

Superattendens Ecclesiarum reformatarum Pannoniae superioris

Tudomásunk szerint a legidősebb Szenci Száki János prédikátor volt sorban a következő helyeken: Csütörtök mezőváros (1632-ben már biztosan, és még 1640-es években is), Szap (164?–1654), Senc (1654–1665), Neszmély (1665–1668), Somorja (1668–1672); innen elűzték, ezért Tatára ment (1673–1674). Somorján már esperes volt (1654–1656), majd pedig felsődunamelléki (csallóközi, somorjai) püspök (1656–1675). Tatáról idézték a pozsonyi törvényszék elé (Delegatum Judicium), és elítélték. Neszmélyen halt meg talán; habár feltételeesen Velencét szokták írni. Ezt cáfolta a gályarabok levelezése alapján Földváry László, azzal hogy nem bujdosott külföldre. Tudniillik a püspök halálának híréért Séllyei M. István (1627–1692) írta meg Velencébe. Ebből keletkezhetett a téves adat.¹⁷ Még nem történt meg tehát halála körülményeinek és helyének a végleges tisztázása.

Püspökké a Farkasdon tartott zsinat választotta Száki Jánost 1656-ban, ezzel van összhangban fia disputájának főntebb idézett ajánlása.¹⁸

Idősb Szenci Száki János születését 1600–1610 közé tehetjük. Ezt fiai részben ismert életrajzi adataiból következtetem. Tudjuk Ferenc fiának a külföldi beiratkozásából, hogy ő 1635-ben vagy 1636-ban született. Idősebbnek gondolhatjuk János fiát, az ekeli esperest. Apjuk, az idősb János nagyjából huszonöt évesen már családos és gyermekes prédikátor lehetett a kor általános szokása és elvárása szerint, már 1632-re. Séllyei Halász Ferenc nyomtatásban megjelent ajánlásából az is következik, hogy felsőbb tanulmányait legkésőbb 1625-ben elkezdte, így az 1630-as évek elején már meghívható és beiktatott prédikátor lehetett.

Térjünk még vissza az első ajánláshoz. Milyen címmel illette atyját disputájában Szenci Száki Ferenc? *Clarissimus ac Doctissimus*. Tudvalevő, hogy ez a rang járt akadémikusoknak, külföldön peregrináló tiszteletes és tudós prédikátoroknak. Jelenleg azonban semmit nem tudunk arról, hogy idősb Száki János bárhol külföldön tanult volna. Hazai iskolázásáról sincsenek adataink. Családi kapcsolataról is csak az ajánlások árulkodnak.

Szencen, Szenci Molnár Albert szülővárosában tehát nem volt Száki István nevű prédikátor 1656-ban. A hibás keresztnév is, és a nemlétező Száki István nevű szerző is törlendő a régi magyar könyvtári mutatókból. De ezzel nem intéztünk el mindent.

---

a „*Theologiai Lexikon*” részére a magyarországi protestantizmus történetéből, kézirat gyanánt, Budapest, 1940, 427.

¹⁷ *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760*, Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2009, 604 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Szerk. Köblös József, Kránitz Zsolt, Forrásközlések, 10) Halálhíréhez l. még: Sárospataki Füzetek 1863, 61.

¹⁸ Vácolja püspökségét is többek között THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, I–II, (1523–1674), (1670–1734), Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, II, 242 (Csallóközi Kiskönyvtár).

Ifjabb Szenci Száki János szerezte-e apja versét?

Elkülöníti apjától az azonos nevű fiút a RMSz, de esetlegesen azt is feltételezi, hogy az akkor már egy évtizede püspök atya két ismert köszöntő versét (vagy legalább az egyiket?), amelyet 1981-ben ismét közreadott a Régi Magyar Költők Tára,¹⁹ nem ő szerezte, hanem a fia. Ez következik abból, hogy a Szinnyeinél található adatok állítólag mindkettőjükre vonatkoznak. Ezért mindkettőjük nevénél utal a versek kritikai kiadásának ugyanazon helyére.²⁰ Tekinthejtük-e a szerzőséget bizonytalannak vagy eldönthetetlennek az RMKT 10. kötete óta is? A *Titkait Istennek sáfárló szolgája* kezdetű vers szerzőjének neve a 76. szám jegyzetében „*Szenczi Szaki Janos, Superintendens és Samarjai prédikátor, Eklén 6. Maji 1666*”.²¹ Ugyanott olvassuk azt is, hogy a vers szerzője nem az ifjabb Száki János. De a másik versé sem. Mert annak szerzője is megvan a 77. szám jegyzetében: „*Johannes Saki Pastor Samariensi Superintendens*”. Kétségtelen tehát, hogy ezeket a szuperintendens apa szerezte, és nem fia, Ekel prédikátora és komjátí esperes.²² Ezt a hibás feltételezést törölnünk kell.

Lehetett-e Komáromi Csipkés György művének szerzője ifjabb Száki János?

Ezt szintén lehetőnek véli ifjabb Száki Jánosról az RMSz, ugyanazon feltételezés következményeként, kimondván, hogy az „RMK. I. 1042 szerzője esetleg ő.” Azal együtt teszi ezt, hogy apja neve után sem hiányzik ugyanerre az RMK számra való hivatkozás. Valóban írt álnéven is a debreceni professzor és prédikátor. Ez vegyült volna valamiképpen az adatokhoz? Ebből is jogosulatlan volna arra következtetnünk, hogy a Szenci Kertész Ábrahám által Szebenben nyomtatott kiadvány címlapján, *Az igaz hit* című párját riktó teológiai munkán, amely egyik legvelősebb szerzeménye, esetleg álnév a Comaromi Csipkes György (1628–1678) név.

Visszaköszön itt egy másik tévesztés is, említettem föntebb. *Az igaz hit* egyik legyeződiszes kötésben megmaradt példányával kapcsolatban írja Herepei János Szenczi Száki Istvánnak a köszöntő vers szerzőjét.²³ Ezt a nyomtatott kötetből így nem írhatta ki, talán készpénznek vett valamilyen hivatkozást.

Versszerzőnek nem mondhatjuk ugyan, de érdemes felidéznnünk néhány mozzanatot ifjabb Száki Jánosról. Teljesebb életrajzát eddig nem sikerült senkinek összeállítania.

¹⁹ *Régi Magyar Költő Tára, XVII. század, 10. kötet, az 1660-as évek költészete (1661–1671)*, Sajtó alá rendezte Varga Imre, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 76. és 77. szám.

²⁰ RMKT XVII/10. 716.

²¹ RMNy 3322.

²² ZOVÁNYI 1977, i. m. 334. Tévesen írják néhol a *komáromi* egyházmegye esperesének; ott Csúzi Cseh Jakab volt az esperes, akit szintén elűztek 1672-ben.

²³ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, II., Apáczai és kortársai*, Herepei János cikkei, Szerk. Keserű Bálint, Budapest–Szeged, 1966, 171.

Flammis Comarini consumptum

Legpontosabban halála idejét és módját ismerjük. Több napos kínzás után Komáromban égették meg 1672. szeptember elsején. Néhány év múlva először a gályarab Kocsi Csergő Bálint (1600–1666) írta meg az eseményt 1676-ban. Munkája sokáig csak kéziratban terjedt.²⁴ Majd másik gályarab, azaz Otrokócsi Fóris Ferenc (1648–1718) tárgyalta a vallásügyi sérelmeket, és a soproni országgyűlést, ő is taglalta Száki János megégetését.²⁵ Tőle vettem e bekezdés címét. Korabeli kéziratok és nyomtatott források nyomán tudósított a kegyetlen eseményről Debreceni Ember Pál (1660–1710) is.²⁶ Mindezek nyomán említette azóta számos hazai és külföldi munka, szinte mindig további kutatás vagy az adatok ellenőrzése nélkül. Az üldöztetés és a megmaradás eseményeinek megörökítése arra is választ ad, hogy a vértanú Száki János életéről másodlagosnak tekinthetnek minden egyéb adatot. Vagy ha megörökítették is, elpusztult, feledésbe merült. Kezdvé azzal, hogy elüldözött atyjával együtt kik gyászolták. Nem tudjuk, hol tanult ifjabb Száki János. Külföldön tanulásáról nincs adatunk. Nem tévedhetünk nagyot, ha halála idején negyvenes éveiben járónak képzeljük, azaz 1630 körül (inkább korábban) születhetett. Az is bizonyosnak vehető, hogy családos volt. Tudjuk róla, hogy hol volt esperes, de azt nem, hogy volt-e korábban máshol is prédikátori tisztsége.

Ki volt Újszáki Ferenc?

Teljesen légből kapott név mégsem lehet a főntebb megemlített *Száki Új István*, és szintén lehet további hibás azonosítások eredője.

A Száki Ferencsel egyidős Körmendi B. Péter (1635/1636–1691), később tiszántúli püspök, aki Leidenben tanult 1663-ban, disputáját több városabeli (azaz szatmári) lelkésznek ajánlotta, majd pedig felsorolt Németalföldön peregrináló társainak. Közül, mintegy a két névjegyzék ellenpontjaként következik még a minket most érdeklő prédikátor neve is. Nem magában, az ajánlottak között van még Kaposi Geszti Pál (1635 k.–1673 u.), Érsekújvári Karai Orbán (1630 k.–1690), Szendi Dávid (?–?) és Porcsalmi András (1617–1681). Ezek társaságában találjuk a jelenleg még azonosítatlan prédikátor nevét:

„*Dominus Stephanus Uy-Saki.*”

²⁴ Vö. BOD Péter fordításának (1738) új kiadásában, *Galéria omnium sanctorum, A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*, Budapest, Magyar Helikon, 1976, 34.

²⁵ OTROKÓCSI FÓRIS Ferenc, *Apocalyptica Tuba Quinta...* (Amsterdam, 1690, RMK III. 3604), 63.

²⁶ DEBRECENI EMBER Pál, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, edidit Friedrich Adolph Lampe, Trajecti ad Rhenum, 1728. – *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, fordította Botos Péter, Sárospatak, 2009.

A prédikátorok ellenreformációs üldöztetése általános volt már a 17. század elejétől,²⁷ exul prédikátorokkal nem csupán majd az úgynevezett gyász-évtizedben folyamán találkozunk, az ajánlottként soroltakról ezért mondhatja, hogy ők

„Concionatoribus in Hungaria (eheu afflictissimae) facundissimis.”

Ezek sorában sem Németi, sem Szatmár gyülekezetéből nem tudunk arról, hogy ott Újszáki nevű prédikátor szolgált volna a többiekkel együtt. Zoványi még úgy tudta, hogy „1665 végén még Szatmárnémetiben lelkészkedett” Érsekújvári Karai Orbán,²⁸ de az ajánlás szerint ennek már évekkel korábban így kellett történnie, ha Körömdi jól tudta külföldön. Kaposi Geszti Pál is valóban lelkészkedett Szatmárnémetiben 1658–1668 között. Porcsalmi András ellenben ekkor Kolozsvárott tanított. Szendi Dávid pályája ismeretlen, és Újszáki István személyéről sem ismerünk eddig semmiféle biztosat. Ezért nem lehet módunk arra, hogy eldöntsük, esetleg az ország más vidékéről került ide, és esetleg rokonságban volt a Komárom megyei Szákiakkal. Ez még bizonytalanabbnak mutatja azt, hogy az *Újszáki* családnevet ráruházzuk Száki Ferencre.

Szenci Száki Ferenc és munkássága

Nagy vonalakban összegezzük a csallóközi püspök fiának az életére és munkásságára irányuló eddigi kutatást.

Elvileg lehetséges volna az *Újszáki* családnév is, ellenben Szenci Száki Ferencre vonatkoztatva dokumentálatlan, ezért valótlannak kell tekintenünk. Valószínűleg koholmány lehet, a *Száki Új* családnévből kitalált változat.

Debrecenben és Sárospatakon is beiratkozott 1652-ben, és már három év múlva Utrechtben tűnt fel. Majdnem biztos, hogy valahol már tanult előzőleg egy vagy két évig. A legtöbb diákkal ellentétben az ő bujdosása feltűnően megnyúlt, tizenkét esztendőre terjedt. Ennek ellenére majd csak harminckét évesen szerzett doktori fokozatot. Járt közben Angliában is, nevelősködött, de mégis kérdéses, mivel teltek évei?

Szabó Károly bibliográfiai kézikönyve óta korábban is tudtunk annyit Szenci Száki Ferencről, hogy háromszor vitatkozott külföldi bujdosása első öt évében. Ezen disputái megjelentek, mindegyikből Székelyudvarhelyen van az egyetlen ismert példány:

De orthodoxa antiquitate et heterodoxa novitate. Pars 1–2. Utrecht, 1656. RMK III. 1971,

De origine transsubstantiationis. Utrecht, 1658. RMK III. 2025,

²⁷ L. például az 1608–1670 közötti módszerekre SZABÓ Előd, *A protestáns tisztségviselők üldözése, Adalék a XVII. századi katolikus restauráció módszereihez = Református Egyház, LXII(2010), 18–20.*

²⁸ ZOVÁNYI 1977, i. m. 182.

De regimine ecclesiae sub Veteri et Novo Testamento. Harderwijk, 1662. RMK III. 2162.

Túlzó mértékűnek ennyi egyáltalán nem tekinthető az 1655–1662 évekre vetítve. Némelyik szorgos diák akár egyetlen évben vállalt ennyit. Nem bizonyos azonban ma már, hogy mindent tudunk külföldi pályafutásáról, teljesítményéről és tevékenységéről. Egyáltalán nem értékmérő a terjedelem, de eme negyedről munkák összesen harmincnegyzet levélre rúgnak. Évekkel későbbi disputája (szintén Székelyudvarhelyen van egyetlen példánya) a következő, ez már magában nagyobb terjedelmű, mint az előzők, hatvannyolc levél:

De conflictu Jesuitico, inter doctrinam Jesu, et Jesuitarum. Leiden, 1666. RMK III. 2346.

Egy ideig mindössze ennyi volt ismeretes róla, ezért a Budai Gergely szerkesztette Theológiai Lexikon számára (amely a háború miatt soha nem készült el) Zoványi csupán azt írhatta 1940-ben, hogy „További sorsa nem ismeretes”.²⁹ Nem volt ismeretes Száki Ferencnek a Londonban (mások műveivel együtt) megjelent *Zrinyi ódája* (1665) sem:

Infelix bellum felicis quondam victoris illustr. Comitum Nic. Zerényi... Summa belli predicti... London, [1665] RMNy 6492.

Ez már ráirányítja figyelmünket arra, amit Szabó Károly és Szinnyei kora egyáltalán nem ismert még, de még Zoványi sem említhetett; angol kapcsolataira, angliai tartózkodására és nevelősködésére. Például nincs rálátásunk arra, hogyan és miben működött még együtt a latin nyelviskolát szervező és végleg a szigetországban maradt Jászberényi Pállal (–1669), valamint a hazatért, és Zempléni predikátor, majd exul Szendrei Ferencsel (1633–1673 u.). A további feltáráshoz elkészítette az eddig legteljesebb adattárat Gömöri György.³⁰

Még ugyanabban az évben, mint előzménye, napvilágot látott aztán Száki Ferencnek az Elsevir nyomdában kilenc disputája, Leiden, 1666 impresszummal. Önálló megjelenésük miatt mind önálló bibliográfiai tétel. Tizenhét részes mű, címük az előzőt ismétli. Ezekből csupán Szentpétervár nemzeti könyvtára őriz példányt. Nyolc levelesek, a legutolsó csak négyleveles, együttes terjedelmük tehát százharminckét levél.

²⁹ ZOVÁNYI 1977, i. m. 427.

³⁰ GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1525–1789, Hungarian Students in England and Scotland, 1525–1789*, Budapest, 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14). Szenci Száki Ferenc: 166. szám, Jászberényi Pál: 28. szám, Szendrei Ferenc: 124. szám.

*De conflictu Jesuitico, inter doctrinam Jesu, et Jesuitarum.*³¹

[Pars] prima.	RMNy 6510 (=7690),0
[Pars] tertia.	RMNy 6511 (=7692),
[Pars] quinta.	RMNy 6512 (=7692),
[Pars] septima.	RMNy 6513 (=7693),
[Pars] nona.	RMNy 6514 (=7694),
[Pars] undecima.	RMNy 6515 (=7695),
[Pars] decima-tertia.	RMNy 6516 (=7696),
[Pars] decima quinta.	RMNy 6517 (=7697),
[Pars] decima septima.	RMNy 6518 (=7698).

Zoványi még egy értekezésének címét közölte, ezért kapta doktori fokozatát, ezt Szabó Károly nem ismerte még. Az újabb szakirodalom megerősítette.³²

De Melchisedeco, Harderwijk, Zutphen, 1667.

1667-ben megszerzett doktori fokozatáig ennyit tudunk külföldi tanulásáról. Valószínűleg nem mindent. Megérdemelné Szenci Száki Ferenc, hogy emlékéét legalább kisonográfia szintjén föltárják a közeljövő kutatói. Ígéretes téma feltáratlan hollandiai és angliai kapcsolatrendszere. Jóval szerencsésebb körülmények között élő nyugati protestánsok intézményeiben maradhattak észrevétlenül lappangó adalékok. Így a kitelepedett Jászberényi Pál és a többször Angliába látogató Körmendi Péter körében. Németországi éveiről (Kassel és Oppenheim) is kiderülhetne legalább annyi, hogy mivel foglalkozott az 1667 utáni évtizedekben, és hazaiak közül kikkel maradt kapcsolatban.

Milyen művet szerzett idősb Száki János vagy valamelyik fia 1671-ben?

Végül kérdőjellel feltételezi az RMSz azt is, hogy idősb Szenci Száki János „valóságos mű szerzője: 1671”. A többi hasonló tisztázatlanságból következően is azt kell vélnünk, ameddig újonnan felbukkant adat ellenkezőjét nem igazolja, hogy itt szintén hiányos értesülésből eredő vétség a ludas. Alighanem Zoványi közlése. Önála ugyanis ez van: „Az azonban nem tudható, hogy melyikük írta »A helvét valláson levő ecclesiáknak... ceremóniájokról« (1671).”³³ Azaz vagy Száki Ferenc, vagy ifjabb Száki János, sőt akár idősb Száki János munkájának vélt egy ilyen című munkát. Ugyanakkor figyelmeztetett, mint már 1640-ben, hogy az

³¹ Az első RMNy szám a hivatkozás nyomán leírt, a második a példány alapján részletezett leírást jelenti a következő jegyzetben megnevezett kiadványban.

³² RMK Sorszám nélkül közli *Régi magyar könyvtár; III-dik kötet... Pótlások, kiegészítések, javítások*, 3. füzet, Budapest, Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár, 1992, 702, SCHUTTE, O., *Het Album promotorum van de Academie te Harderwijk, Zutphen*, 1980, nyomán.

³³ ZOVÁNYI 1977, i. m. 566.

ifjabb Száki János „nem tévesztendő össze hasonló nevű atyjával, ki 1656-tól 1675-ig püspöke volt a samarjai egyházkerületnek”. Láttuk, bizony ezt az össze-tévesztést Szinnyei is elkövette, és a tévedést átvették használói.

Olvasható lesz készülő tanulmányomban a munka elemzése, forrásai, és a jelenleg feltárható egyéb adatok. Ide most annyi tartozik, hogy miért nem lehet a fõnt említett három Száki közül egyik sem a kézirat szerzõje.

Zoványi 1940-ben még nem tudott ilyen munkáról. A kéziratot halála előtt (†1958) három évvel leltározta a Ráday Levéltár, de úgy látszik, õ ezt nem látta. Véltõen szemet szûrt volna neki, hogy a szerzõ mosoni prédikátor és ifjú volt 1671-ben, az pedig sem a samarjai apára, sem a komáromi esperesre nem illett. Életkoruk sem egyeztethetõ össze az alább következõ teljes címmel. Száki Ferenc 1667 utáni sorsáról pedig nem tudott semmit. Így tudomása valaki említésébõl vagy talán könyvjegyzékbõl származott. Ebbõl tévesen feltételezte a szerzõséget. Egyik emlegetett Száki Jánosnak sem volt ilyen munkája, Ferencnek sem. Nem is lehetett.

Így tehát sem idõsb Száki János nem szerzett ilyen munkát 1671-ben, máskor sem. Csupán két köszöntõ versét ismerjük. Fiait sem tekinthetjük szerzõnek. Ellenben ismerjük a valódi szerzõt, akinek adatait is fel kellene kutatnunk.

Mi rejlik Zoványi említése mögött?

Ha volt is valamilyen adata vagy gyanítása Zoványinak, ezt nem tisztázta kellõen, nem is tisztázhatta. Tudniillik a kipontozott címû munka nem jelent meg nyomtatásban, sõt nem is kiadásra készült. Napjainkban a Ráday Könyvtárban található.³⁴ Kézirattári jelzete K. 1. 172. Négy részre tagolta leírója:

1. <i>Keresztelés</i>	3–11.
2. <i>Egyházkelés</i>	11–19.
3. <i>Úrvacsora</i>	23–43.
4. <i>Esketés</i>	43–57.

Eredeti terjedelme $[1]_8$ – $[10]_8 = [80]$ folio; ebbõl hiányzik: ff. $[4]_{1+4}$ és $[8]_{1+4}$; tehát tíz nyolcleveles füzetbõl állott, összesen nyolcvan levélbõl vagy 160 lapból. Valamikor kiszakadt a negyedik és a nyolcadik füzet elsõ levél-párja.

Mostani terjedelme a Száki-féle kéziratosszövegnek 57 lap, utólag, könyvtárrilag számozva. Üres a 2, 20–22. lap. A 47. lap elõtt még lennie kellett két teleírt lapnak, ez elveszett. Eredeti számozást nem tartalmaz, de van őrszó (*custos*) végig. Bizonyos ebbõl és a 47. lap tetején olvasható hiányos mondatból, hogy

³⁴ A kézirat sorsa és korábbi tulajdonosa ismeretlen, csak 1955-ben leltározták. A szerzeményezés szintén tisztázatlan, nem maradt adat, amelybõl tudhatnánk, kitõl és mikor jutott hozzá a gyûjtemény.

elveszett a kéziratból két lap. A kötetke mérete 155 mm × 120 mm, az írástüköré 135 mm × 90 mm, *custossal* együtt. A kézirat teljes címe elárulja a szerzőt is:³⁵

Az Helvétiaj Valláson lévő Ecclesiának némely Egyházi Ceremóniájokrul és Rend tartásokrul való kis könyvecske, mely az Agendából contraháltatott és egyéb Authorokból öszve szedegettetett. Mosoni iffíu Prédicátor Száki János által Anno 1671. die 11. Junij.

Ki lehetett a mosoni prédikátor?

Elmondhatjuk tehát, hogy eddig ismeretlen Száki volt a mosoni lelkész és a kézirat liturgikus segédlet összeírója. Vajon az itt emlegetett többi Szákival egy családba vagy legalább rokonságba tartozott-e? Erre vonatkozott volna Zoványi sejtése vagy utalása? Ezt nem igazolhatjuk, de a családnév ritkasága miatt,³⁶ illetve arra gondolva, hogy az elég kevés Száki néven ismert személy zömében Komárom megyéből származott, ezt elképzelhető, de jelenleg igazolatlan.

Ki lehetett akkor a legifjabb Száki János apja?

Száki Ferenc húsz évesen ment Németalföldre. Ekkor már nős és gyermekes férfinak kellett volna lennie? Tudniillik a legifjabb Száki Jánosnak az 1660-as évek közepén valahol (Pápán?) el kellett kezdenie felsőbb tanulmányait. Csak így történhetett, hogy fél évtizedes tanulás és legalább egy évi iskolai (rektori) szolgálat után 1671-ben Moson megválasztott prédikátoraként szolgáljon. Azaz 1650 táján kellett születnie, hisz nagyjából tizenöt évesen léptek felsőbb tanulmányokra akadémiai osztályba diákjaink. Születése táján Ferenc még nagykamasz volt. Képzhető-e, hogy a protestánsok üldöztetése idején ő maga soha többé nem, de fia hazajön Németországból prédikátornak?

Idősb Száki János lehetett a nagypapa, hisz püspök léteire sem lehetett két János nevű fia.

Akkor a legifjabb János apja lehetett a komjáti esperes. Azért, mert bizonyos idősebb volt legalább néhány évvel, mint Ferenc öccse. Aligha volt olyan javakorabeli esperes, aki ne lett volna családos ember megválasztása idején. A latolgat-

³⁵ Itt nem betű szerinti hűséggel, hanem átírásban, mai helyesírásunkhoz közelítve és egységesítve idézem a címet. – A kézirat kutatástörténete csupán annyi, hogy nyomtatásban megjelent róla Zoványi lexikona előtt egy említés. Vö. BENEDEK Sándor, *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*, [Sokszorosítás], kiad. Teleky Béla, Órisziget, 1971, 43–44. Benedek summas ítélete ennyi: „Ezekben egyszerűen lemásolta Samarjai János agendájának azonos szertartásait, mégis azzal a különbséggel, hogy nem vette át a Samarjai agendájában található egy kérdést, hanem helyette fölvette Melotai [ilyen alakban használja] agendájának három kérdését”. – A filológiai vizsgálat ezt sokkal árnyaltabbnak, és az idézett következtetést tarthatatlannak mutatja. – Az úrvacsorai kérdések történetéről, az itt említettet is idézve, *Valóban hiszen-é című tanulmányom* jelenik meg a *Theológiai Szemle* 2016-os évfolyamában.

³⁶ KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára, XIV–XVIII. század*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993.

ható lehetőségek közül ez róla is valószínű. De az sem lehetetlen, hogy téves ez az elképzelés. Jelenleg egyiket sincs mivel bizonyítanunk.

Adódik egy további bizonytalanság, de ez is tartozhat az ároni családfához. Lehet, hogy a legifjabb Száki János leszármazottja az egyik Pápai rektor? Azt a legújabb áttekintés is csupán esetlegesen véli, hogy a Szenci Száki ároni család leszármazottja. Ő az 1698-ban beiratkozott Szenci [Száki?] Ferenc, aki aztán Tany rektora volt három évvel később.³⁷ Mosonból való elűzetése után nem tudjuk, hol húzta meg magát a legifjabb Szenci Száki János, és meddig élt. Megnősülhetett húszas éveiben, életkorába beleillik, hogy a század végén tizenöt év körüli fia Pápán diákoskodjék. Nem tudhatjuk. Azt sem, hogy a gyéren ismert 18. századi Száki nevéek közül volt-e még valaki, aki a családfát folytatta.

Hogyha mégis az igazolódna később fellelt dokumentumokból, hogy a név azonossága nem jelent vérrokonságot, akkor is lehetett döntő hatása a kézirat összeírójára csupán az övével egyező családnév. Az ifjú prédikátor a Dunántúlnak a Huszár Gál idejétől erős református gyülekezetében mindenképpen tudott a komjáti esperes vértanúságáról és püspök atyjáról. Hisz őt magát is ugyanaz a történelmi helyzet fenyegette. Sújtotta is. Kézirata befejezése után néhány hónappal Moson református templomát is erőszakkal foglalták el, és a környék prédikátoraival együtt a legifjabb Száki Jánost is elűldözte az egri püspök.

FEKETE, CSABA

The Száki Family

Nearly all the available records are collected here concerning the Szenci Száky family, together with some additions and due corrections, as there are inadequacies and misinterpretations dispersed in traditional articles, even in up to date desk books.

János Szenci Száki, senior (about 1600–1675), acted as superintendens to the reformed at the North-Danube era and church district between 1656 and 1675. No data are known of his home schooling and perhaps abroad theological education. He was also put on trial in the so called 'Mourning Decade' of protestant ministers and teachers, 1671–1681, and sentenced. By that time his son became one of the first martyrs of the protestants, chased by the ruling roman catholic bishops. In consequence, the reverend Száki resigned his post, and in the next year died.

János Szenci Száki, junior (about 1630–1672), dean and reformed minister of the same district, because of his reformed faith and confession was tortured as heretics and burnt at stake 1st of September, 1672, Komárom (now Komarno, Slovakia). His fate is recorded in books and recollections of his age, other details of his life and education not.

Ferenc Szenci Száki (about 1640–after 1694) reformed minister, younger son of the above superintendent, having absolved home studies, went to the Netherlands in 1655, where he spent nearly 12 years. There he published a whole series of dissertations, and had a doctor degree in theology. In the meantime also spent years in Great Britain. Then he became settled in Kassel,

³⁷ KÖBLÖS, KRÁNITZ 2009, i. m. 738.

Germany. So far no modern study have cleared up the end of his life, and nobody had summed up all of his works and activities.

Perhaps offspring of the same family, son of János Szenci Száki junior, was a young reformed minister of the same name, acting in town Moson, at the Danube, near to Vienna. In the year 1671 he had outlined a manuscript liturgy, named 'Agenda', as a young pastor, which fortunately survived. Hungarian full title of the unpublished small booklet, and a short content is quoted here. The next year the local church of the reformed became confiscated by military power, and the young minister, author of the liturgical manuscript, expelled. No other details are known at the moment of his later life and carrier.

Keywords: Church history, Hungarian reformed church, Mournful decade of Hungarian protestants (1671–1681), Martyrs of Hungarian protestants, 17th century protestant liturgy, Száki (Szenci Száki) family